

Eelis Aurola:

MICHAIL TICHANOFFIN PERUSTAMISTA SUOMEN-
KIELISISTÄ KANSAKOULUISTA JA NIIDEN
VARHAISTA VAIHEISTA

Kun ryhtyy selvittämään eräiden jo 100 vuotta täyttäneiden Itä-Suomen kansakoulujen perustamiseen liittyviä tekijöitä, joutuu keskelle sitä aineellista ja nimenomaan henkistä murrosta, jossa sääty-yhteiskunnan perustukset alkoivat kansallisen herätyksen vaikutuksesta viime vuosisadan puolivälin jälkeen horjua. Uusien aatteiden kannattajina oli myös joukko liike-elämän ja teollisuuden edustajia. Heidän toimintojensa vaikuttimina eivät suinkaan olleet halu hävittää yhteiskunnan vankkoja perustuksia ja rakentaa niiden tilalle jotakin kokonaan uutta. He tahtoivat vain palvella kansallisen Suomen asiaa. Näiden uudenaikaisella tavalla ajattelevien yrittäjien harrastuksiin kuului mm. suomen kielen hyljeksityn aseman parantaminen kirjallisuuden avulla, jota he levittivät perustamalla rahvaan lukuhalun kohentamiseksi kirjastoja teollisuuslaitoksiin. Vähäisen suomenkielisen sanomalehdistön julkaisutoiminnan taloudellinen tukeminen ja lehtien tilaaminen työväestön muodostamille lukurenkaille kuului myös asiaan. Kansanopetuksemme uudistamisen hyväksi lukuisat teollisuudenharjoittajat uhrasivat niinkään huomattavia summia perustamalla kansakouluja työväestönsä lapsille.

Kun nykyään usein päivän puheenaiheena oleva Saimaan kanaava v. 1856 valmistui, se merkitsi huomattavaa taloudellisen nousun alkua koko Itä-Suomelle. Sahateollisuutta rajoittavan

lainsäädännön ja verotuksen helpotukset sekä myöhemmin tapahtunut lainsäädännön muutos vaikuttivat siihen, että Karjalan ja Savon syrjäisten seutujen laajat metsärikkauudet joutuivat yrittäjien entistä suuremman mielenkiinnon kohteiksi. Kuuluisa suurrittäjä NILS LUDVIG ARPPE oli maakunnan miesten edelläkävijä, jota seurasi näkyvimpänä hahmona ANTTI JUHANA MUSTONEN. Myös Viipurin yrittäjät alkoivat ostella jo toiminnassa olevia tai perustaa uusia teollisuuslaitoksia Saimaan vesireittien varsilla. Hackmannin, Paul Wahlin, Rosenius ja Sese-manin, Harling ja Lydeckénin kauppahuoneiden nimet tulivat tutuiksi näillä alueilla. Viipuriin asettuneita venäläisiäkin oli yrittäjien joukossa.

Kauppahuone T. Tichanoff & Pojat kohosi 1800-luvun puolivälissä neljännelle sijalle Karjalan suurimman kaupungin liikeyrityksistä. Se oli kolmen veljeksien muodostama perheyhtiö, jonka omistajat olivat toisen polven venäläisiä ja niin Suomen oloihin kotiutuneita. Liike vaurastui erittäin nopeasti sen jälkeen, kun puutavaran kuljetukset helpottuivat ja halpenivat Saimaan kanavan ansiosta. Yhtiön hallussa oli yksin Pohjois-Karjalassa ja Savossa kahdeksan 2-raamista sahaa.¹⁾

Tichanoffin veljeksistä vanhin, kauppaneuvos MICHAIL TICHANOFF oli jo tätä ennen toiminut pitkäkhön ajan liikeyrityksen johdossa. Kerrotaan, että hän oli suurpiirteinen, kieli- taitoinen, sivistynyt ja valveutunut liikemies, jonka johdolla kauppahuone oli laajentunut tukkuliikkeestä suureksi laivanvarustaja- ja puutavaraliikkeeksi.²⁾ Pitämällä erityistä huolta kaikista alaisistansa, mutta varsinkin työväestöstänsä, kauppaneuvos poikkesi siitä usein moititusta yrittäjien joukosta, jonka jäseniä mielellään kuvataan vain oman edun tavoittelijoina. Sanomalehdistökin kiinnitti huomiota Tichanoffin tähän ominaisuuteen. Hänen suurisuuntaiset yrityksensä päättyivät kuitenkin vararikoon alussa vuotta 1872.³⁾

1) JTH, ss. 188—193.

2) VA, s. 295.

3) Sr, 4. 3. 1872.

Kun maaseudun muuttovapautta rajoittavat säädökset muiden uudistusten ohella kumottiin, seurauksena oli, että paikallaan pysynyt ja vähäisen, usein tilapäisen ansionsa varassa elävä kansanainees alkoi etsiä parempia toimeentulomahdollisuuksia teollisuuden palveluksessa. Vanhat ja uudet sahalaitokset tarjosivat puolestaan työtilaisuuksia entisille rengeille, mäkitupalaisille ja pikkutalollisten pojille, jotka halusivat irtaantua turpeesta helpomman työn toivossa.

Lähtö kotikylästä teollisuusyhdyskuntaan saattoi usein merkitä joutumista alttiiksi tuhoaville vaaroille. Ammattitaidottoman työvoiman lisäksi teollisuudenharjoittajien oli palkattava myös ammattiväkeä. Tämä usein työpaikkaa vaihtava aines, johon kuului myös ulkomaalaisia, oli tavallisesti elämäntavoiltaan levotonta. Sekä ammattiväen toivomuksesta että yksityisten henkilöiden taloudellisen edun tavoittelun vuoksi melkein jokaisessa teollisuusyhdyskunnassa oli yksi tai useampia krouveja, joissa miehet vapaa-aikojaan mielellään kuluttivat. Helposti ja halvalla saatavissa oleva alkoholi sai aikaan huolestuttavaa tapojen turmelusta. Lauantai- ja pyhäiltaisiet tappelut ikäänkuin kuuluivat tehdasyhdyskunnan elämänmenoon.⁴⁾ Tähän ilmiöön kauppaneuvos Tichanoff näyttää kiinnittäneen vakavaa huomiota.

Privilegiensä turvin tehtaanisännillä oli oikeus ohjailla yhdyskunnan elämää. Käyttämällä tätä oikeutta hyväkseen Tichanoff toisaalla rajoitti työväestönsä vapautta, mutta hyvässä mielessä, sillä toisaalla hän taas lisäsi etuja huomattavasti. Näistä asioista kirjoitettiin julkisuudessa seuraavalla tavalla: "Herrat T. Tichanoffin pojat ovat itse venäen uskoa. Jo monta vuotta sitten he hävittivät kaikki väkevät juomat, etenkin viinan työpaikoistansa, ja useamman kerran ovat lähettäneet työväellen kymmenien ruplien edestä hengellisiä ja tiedollisia kirjoja, josta ovat tulleetkin näkemään ja havaitsemaan, että tämä heidän kylvönsä on vaikuttanut paljon hyvää työväesssänsä. Nyt ovat torat ja tappelut lakanneet perinpohjin, ynnä tuon turmelevan viinan juonnin

⁴⁾ EA, s. 104.

kanssa, joka ennen kukoisti niissä työpaikoissa niin, että työväellä ei ollut ruokaa eikä vaatteita itselleen, sitä vähemmän vaimoilleen ja lapsilleen ja sielun ravinnosta ei pikkustakaan huolenpitoa. Sillälailla vielä näkyy olevan monissa luterilaisuskolaisten työpaikoissa ja työväki ikäänkuin ei olisi samaa ihmis sukua isäntien silmissä, kunhan vain saavat heidän vaivansa imeneeksi. Ja sitten kuin ovat ruumiin voimat riutuneet ja viinalla myrkytetyt niin ei muuta kuin kerjäläissauva käteen ja mennään maakunnan elätettäväksi. Mutta herrat T. Tichanoffin pojat, sitten kuin heissä yhteisen paraan henki pääsi alkuun, ovat voimattomillen vanhoillen työmiehilleen antaneet sellaista työtä, josta saavat hengen elatusta ja joissa ei ole minkään tekijää, taikka pikku pensuonin, eikä lasketa ketään maakunnan rasitukseksi. Hyvä olisi jos muutkin suurten työpaikkain haltiat rupeaisivat työpaikoistansa kaikki väkevät juomat pois hävittämään, niin kuin se jo on nähty hyvinkin mahdolliseksi ja suureksi onneksikin ja viinan sijaan levittäisivät työväellensä ja niitten lapsil-
 len oppia ja valistusta.”⁵⁾

Jo aikaisemmin Michail Tichanoff joutui muiden tehtäviensä ohessa kosketuksiin myös kansanopetuksen kanssa. Silloin olivat kypsymässä sen kylvötyön hedelmät, jota oli tehty perustamalla runsaasti erinmuotoisia kouluja rahvaan lasten opettamista varten kaupungeissa ja monin paikoin maaseudulla. Erityisen vireätä koulujen perustamis- ja ylläpitämisharrastusta esiintyi juuri Viipurissa 1840-luvun vuosista alkaen. Tässä toiminnassa esitti hyvin tärkeätä osaa Viipurin Suomalainen Kirjallisuus-Seura, joka piti päätehtävänänsä kansanvalistuksen asian ajamista ja kirjallisuuden julkaisemista sitä varten. Seuran jäsenistöön kuului sääty-yhteiskunnan kaikkien kerrosten edustajia, papistoa, opettajia, aatelisia ja talonpoikia. Kauppa-apulaiset sekä kirjanpitäjät olivat seuran innokkaina toimihenkilöinä. Myös liike-elämän johdossa olevia oli jäsenistössä. FRIEDRICH HACKMANin

⁵⁾ SJS, 83/1800.

⁶⁾ EA, s. 83.

vanhin poika VOLDEMAR toimi pitkäkhön ajan seuran rahainvartijana.

Kulttuuriyhteydet koko Vanhasta Suomesta, mutta ennen kaikkea Viipurista olivat hyvin kiinteät Baltiaan ja Saksaan. Vanhan Suomen oppikoulut, Savonlinnan koulu pohjoisimpana, olivat olleet saksankielisiä ja niiden opettajat joko Saksasta tai Baltiasta kotoisin aina vuoteen 1843.⁷⁾ Tästä johtuen voidaan pitää erittäin todennäköisenä, että saksalaista koulua pidettiin suunnitelmien lähtökohtana, kun tuli kysymykseen uusien koulujen perustaminen Viipurin kauppa- ja kulttuurialueelle, olivatpa kysymyksessä alemmat tai ylemmät oppilaitokset.⁸⁾ Ilmeisesti nämä tekijät vaikuttivat myös siihen, että Pohjois-Karjalaan ja itäiseen Savooneen syntyi saksalaisen esikuvan mukaisia uudenaikaisia kansakouluja jo aikaisemmin kuin Uno Cygnaeuksen Ehdotus kansakoulun opetussuunnitelmasta ilmestyi. Savonlinnan saksalaisen koulun käynyt Nils Ludvig Arppe perusti Karjalan kaksi ensimmäistä kansakoulua, toisen Värtsilän ja toisen Ilomantsin Möhkön ruukille. Michail Tichanoff oli kahden seuraavan koulun perustaja Itä-Suomessa. Ensimmäisen koulunsa hän perusti Kerimäen pitäjän Enonkosken sahalle 1860 ja seuraavana vuonna toisen Kontiolahden Utran sahalle. Juankosken, Sorsakosken, Varkauden, Kerkonkosken ja Puhoksen koulut, jotka ennen kunnallisten kansakoulujen perustamista edustivat yksin uudenai-kaista kansakoulua Kuopion ja Mikkelin lääneissä perustettiin vuotta tai useampaa myöhemmin.

Enonkosken sahan läheisyyteen Tichanoffit rakennuttivat 1850-luvun puolivälissä Kangassaaren lasitehtaan.⁹⁾ Molempien teollisuuslaitosten työntekijöiden yhteinen lukumäärä kohosi silloin kolmeen sataan. Enonkoski oli tuohon aikaan hyvin syrjässä oleva paikkakunta. Eräs kirjoittaja kuvailee paikallisia olosuhteita tavalla, joka ansainnee tässä yhteydessä tulla mainituksi.

⁷⁾ MJ, ss. 57—59.

⁸⁾ EA2, ss. 115—116.

⁹⁾ VA, ss. 295—296.

”Täällä ei löydy kestikievaria eikä tänne saata maantietä, mikä siksi olisi nimitettävä; lieneekö siitä syystä tämän paikkakunnan nimikin pois jätetty Suomen maan kartasta, koska monen pienemmänkin nimi niissä näkyy löytyvän. Mutta vaikka täällä asutaan kuin korvessa, seurataan kuitenkin muun maailman rientoa sen verran mikä mahdollista on.” Kirjoittaja selvittelee henkisiä harrastuksia ja paikallisten olojen kehittämistä, jossa suurin ansio on teollisuuslaitoksen johdolla, 1860-luvun alussa sekä jatkaa: ”Ovat nekin olleet aikoja milloin kirkkoa ei ollut lähempänä kuin 30 virstan päässä! Ja on vieläkin aikoja vuodessa, milloin emäpitäjän kirkolle ei päästä näiltä seuduilta muuten kuin lentämällä, jos kyllä ainakin matka on hyvin vaikea ja hengenvaara tarjona tällä varsin kunnottomalla tiellä. Senpätähden muinoin oli niitäkin, jotka moneen vuoteen eivät olleet avanneet Herran tempelin ovia.”¹⁰⁾

Kuten lainauksesta ilmenee, kirkko oli tullut lähelle syrjäistä Enonkosken sahaa ja Kangassaaren lasitehdasta, vaikka ne sijaitsivatkin korvessa. Eräs enonkoskelaisen mieliä järkyttänyt onnettomuus näyttää voimakkaasti vaikuttaneen ripeäotteiseen kauppaneuvos Tichanoffiin. Syyskuun 26. päivänä 1858 Kerimäen kirkolta oli palaamassa joukko sahalaisia. Matkamiesten kirkkove-ne kaatui syysmyrskyssä, jonka seurauksena kahdeksan mukana ollutta hukkui.¹¹⁾

Onnettomuuden jälkeen paikallisten olosuhteiden kohentamistoimenpiteet edistyivät nopeasti. Jo seuraavan vuoden alkupuolella Tichanoff anoi ja sai ruukinseurakunnan perustamisluvan.¹²⁾ Heti tämän jälkeen ryhdyttiin rakentamaan yhteistä kirkko- ja koulurakennusta, jollaisia syntyi puolenkymmentä Savon teollisuusyhdyksuntiin 1860-luvulta alkaen. Rakennus valmistui ennen vuoden vaihdetta, mutta kuitenkin niin myöhään, että koulunpito voitiin aloittaa vasta helmikuun 1. päivänä 1860.¹³⁾

10) KJK, 8/1865.

11) KGA, SJS 20/1859, EA, s. 85.

12) EA, s. 85.

13) SJS, 83/1860.

Ruukinsaarnaajaksi ja koulun opettajaksi Tichanoff palkkasi v. 1859 pastori ISMAEL RUUTHIN, joka hoiti näitä tehtäviä vuoteen 1872, siis Tichanoffien vararikkoon saakka. Koulun toiseksi opettajaksi palkattiin kanttoriurkuri KARL GUSTAF ÅHMAN. Hän pysyi virassaan aina vuoteen 1878, jolloin siirtyi Orimattilaan.

Kehityksen tähän vaiheeseen liittyy myös Utran tehtaankoulun syntyminen. Nähtävästi myös kirjasto- ja koulusuunnitelmat ovat peräisin tältä vuodelta. Heti seuraavan vuoden alkupuolella Viipurissa ilmestynyt sanomalehti Otava kiittää kauppaneuvos Tichanoffia, joka oli perustanut ”saha- ja pruuukiväellensä Savossa kolme eri kirjastoa, yhteensä 210:n hopia ruplan edestä kirjoja”.¹⁴⁾ Kirjastoista yksi nähtävästi sijoitettiin Utraan, yksi Enonkoskelle ja yksi Rantasalmen Säynetkosken sahalle.

Joutuu helposti ihmettelemään, miten oli mahdollista perustaa erillisiä kirjastoja jonkun liikemiehen toimesta ilman asiantuntevaa apua niinkin varhain kuin viime vuosisadan puolivälin jälkeen, jolloin suomenkielinen kirjallisuus oli vielä sangen niukkaa. Tapahtumien kulku oli lyhyesti selostettuna seuraava. Kaarle Aksel Gottlund ja Liperin rovasti Antti Europaeus, jotka kumpikin olivat erityisen kiinnostuneita kansanvalistuksen parantamisesta, kehittivät molemmat omalla tahollaan ns. pitäjänkirjastoajatusta Ruotsista saamiensa esikuvien pohjalla. Heidän aatteensa innokas kehittäjä oli viipurilainen kauppapalvelija JUHO PYNINEN, joka sanomalehtikirjoituksillaan ja muulla toiminnallaan sai aikaan niin paljon, että Viipurin Suomalainen Kirjallisuus-Seura suunnitteli ja valmisti erilaisia ja erihintaisia kirjastoluetteloita kirjastojen perustamista silmällä pitäen. Näiden luetteloiden perusteella kirjakaupat sitten hankkivat ja toimittivat asiakkailleen kirjastoja, joita mm. Tichanoffit ostivat työväellensä.¹⁵⁾

Utran sahan lainakirjastoon kuuluvia kirjoja on vuonna 1861

¹⁴⁾ O, 9/1861.

¹⁵⁾ K-EH/P, ss. 13–14.

luetteloitu useita kymmeniä.¹⁶⁾ Saman vuoden syyskuun 10. päivänä merkittiin Kontiolahden kirkonkirjoihin Säämingistä silloiseen Pielisensuun kylään muuttaneeksi koulumestari GUSTAF ADOLF JUUTI, joka aikaisemmin oli toiminut Arpen omistamalla Juvajoen masuunilla Tohmajärvellä. Seuraavassa henkikirjoituksessa Juuti on kirjoitettu hengille Utran uuden sahan koulumestarina ajan tapaa noudattaen kirjanpitäjien jälkeen. Tämä koulumestari näyttää muuttaneen vajaan kolmen vuoden kuluttua Utrasta pois.¹⁷⁾

Käytettävissä olevien lähteiden avulla ei voida varauksetta selvittää, jatkuiko Utran koulun toiminta välittömästi sen jälkeen, kun ensimmäinen opettaja muutti pois. Kuitenkin on oletettava, että opetustyötä jatkettiin myös kymmenluvun loppuvuosina, vaikka Utrasta hengille kirjoitetun työväestön lukumäärä pysyikin pienenä, n. 50:n vaiheilla.¹⁸⁾ Tätä olettamusta tukevat eräät täällä vuoden 1865 jälkeen omistuskirjoituksilla varustetut ohje- ja oppikirjat, jotka ovat kulkeutuneet nähtävästi ennen Tichanoffien vararikkoa ensin Enonkoskelle ja sitten Hackmanien uudelle sahalle Sulkavan Lohikoskelle.¹⁹⁾ Nähtävästi muu mahdollinen koulun toimintaa selvittävä aineisto tuhoutui sahan palossa, joka sattui kesällä 1872 laitoksen ollessa vielä vararikkopesän omaisuutta.²⁰⁾

Kouluhistorian tuntija ja tutkija K. G. LEINBERG kirjoittaa 1872 Utran sahan kansakoulusta, että sen on perustanut kauppaneuvos Tichanoff, ja että sen nyt omistaa kauppias JOHAN MUSTONEN, joka omilla varoillansa maksaa koulun kaikki ylläpitokustannukset. Opettajana oli tällöin neiti EMELIE NYSTÉN.²¹⁾ Vuoden 1874 Karjalattaren numerosta 9 marraskuun 27. päivänä voidaan lukea seuraava uutinen: "Kirkkoa kuuluu kauppaneuvos A. J. Mustonen aikovan ruveta rakentamaan

16) OB.

17) PKA.

18) H/VA.

19) Enonkosken sahan koulu siirrettiin Sulkavan Lohikoskelle 1880.

20) Sr, 14. 8. 1872.

21) KGL, s. 51.

Utraan, jossa hänellä on kaksi suurta sahaa ja lasitehdas. Koulu työmiesten sekä poika että tyttölapsille kuuluu myös olevan jo voimassaan Utrassa. Kiitettävä on, että ruvetaan huolta pitämään myös hengellisestä ravinnosta niin suurelle työväestölle, mikä Utrassa vuosittain oleskelee." Seuraavan vuoden numerossa 12 sanotaan, että "koulu on täällä ollut vaikutuksessa viime syksystä (siis syksystä 1874) asti sekä poika- että tyttöosastolla".

Piispantarkastuksessa syyskuun 17. päivänä 1876 sekä poika- että tyttökansakoulun opettajat jättivät kertomuksen koulunsa toiminnasta tarkastuksen pitäjille. Poikien koulun opettaja, ylioppilas JOHANNES VEISSEL selvitti koulunsa toimintaa kahden lukuvuoden (1874—76) ajalta ja opettaja Nystén vain lukuvuodelta 1875—76.^{21a)}

Kun lukuvuosi 1861—62 alkoi nähtävästi lokakuun 1. päivänä ja päättyi vapunpäivään, nyt se alkoi syyskuun puolivälissä ja jatkui toukokuun loppuun. Varhaisemmin joululomaa pidettiin joulukuun 15. päivästä helmikuun 1. päivään.²²⁾ Nyt joululomaa oli vain kolme viikkoa. Pääsiäisloman pituus, noin yksi viikko, näyttää pysyneen samana sekä 1860- että 1870-luvuilla. Viikkotuntien lukumäärä oli 28 koulun toiminnan ensimmäisinä vuosina, mutta seuraavalla vuosikymmenellä se korotettiin 30:een.²³⁾ Enonkosken kouluvuosi oli tarkalleen edellä kuvattunlainen.²⁴⁾

Tässä yhteydessä ei ole tarpeen selvittää jokapäiväisen koulutyön yksityiskohtia, joten tarkasteltavana ovat vain muutamat yleispiirteet.

Uudenaikaisen kansakoulun tarpeellisuudesta ja tavoitteista kirjoitettiin hyvin runsaasti jo 1840-luvulla maan eri puolilla ilmestyvissä sanomalehdissä. J. V. Snellman näki tulevan kansakoulun laitoksena, joka sääty-yhteiskunnassa merkitsee rahvaalle sekä koulua että yliopistoa. Kansakoulun tulee osoittaa tie yleis-

22) KJK, 8/1864.

23) OTA.

24) KaL.

inhimilliseen sivistykseen, ja sen on vasta toissijaisesti annettava oppilailleen tarvittavia ammattitietoja. Vain harvoja kertoja Snellman viittasi yksityisten aineiden opettamisen tarpeellisuuteen, mutta sitä enemmän korosti luetun ymmärtämisen tärkeyttä. Sitä vastoin lehtori, myöhemmin arkkipiispa T. T. RENVALL kirjoitti v. 1848 Wasa Tidningissä, että kansakoulun oppiaineiksi oli otettava paitsi uskontoa, sisälukua, laskentoa ja kirjoitusta, joiden opettamista rahvaalle oli jo parin vuosisadan aikana vaa-dittu ja opetettukin muutamissa teollisuusyhdyksuntien, kartanoiden ja pitäjänkouluissa, myös luonnon- ja maantietoa sekä yleistä ja äidinkielen kielioppia. Lisäksi olisi opittava vielä koti- ja ulkomaista runoutta.²⁵⁾

Jotkut kirjoittajat pitivät tärkeänä maanviljelijöille hyödyllisiä oppiaineita, jotkut toiset taas, että kansakoulun oli otettava huomioon kaupan ja teollisuuden lisääntyvät tarpeet opetussuunnitelmien laadinnassa.²⁶⁾

Kun keskustelun jatkuessa ruvettiin 1850-luvun loppupuolella käytännössä toteuttamaan uusia suunnitelmia, uskonnolla oli tärkeä sija kansakoulun opetuksessa. Nimenomaan tehtaiden kouluissa sen asema oli keskeinen. Teollisuustyöväestön piirissä oli jo 1700-luvulla havaittavissa uskontoa ja kirkkoa vieroksuva henkeä. Tehdasseutujen koreileva ja kevytmielinen elämäntapa herätti papistossa närkästystä sen vuoksi, että lähiseutujen maalaisväestö alkoi mielellään matkia tehtaalaisia.²⁷⁾ Papiston käsityksen mukaan tällainen pahennus oli estettävissä vain kyllin tehokkaan uskonnon opetuksen avulla. Katekismuksen opetukselle senvuoksi varattiin koulun uskontotunneista erittäin suuri osa, yleensä toinen puoli. Kouluissa, joissa oli 10 uskonnon viikkotuntia, opetettiin tavallisesti 5 tuntia katekismusta.²⁸⁾ Lukuennätyksistä Enonkosken ja Utran kouluissa saa käsityksen, että uskontotunteja oli 5—6 viikossa. ”Katekismus ynnä piplian his-

25) WT.

26) AH, ss. 184—185.

27) AO.

28) EA, s. 100.

toria erittäinkin ewankeliumista ja virsikirjasta valittiin kappalten ulkoa lukeminen sekä luettuun kappalten hengellisen sisällön tutkiminen ja selittäminen”, kirjoitetaan lukuvuodelta 1862—63.²⁹⁾ Kun joka päivä koulunpito aloitettiin ja päätettiin ajan tavan mukaan pitkähköllä rukouksella, voi todeta uskonnon opetuksen olleen perinpohjaista.

Lukuvuosina 1874—76 Utran opettajat kertovat opetetun edelleen erikseen katekismusta ja raamatunhistoriaa. Lutherin Vähäkatekismus luettiin kokonaan ja Barthin raamatunhistoriasta 30 kertomusta.³⁰⁾

Sisäluvun opettaminen tuotti opettajille usein huomattavia vaikeuksia, koska lukutaidottomia oli runsaasti kouluun tulijoissa. Tämän vuoksi oppilaat jaettiin kehitystasoansa vastaaviin ryhmiin, suurehkoissa kouluissa sen perusteella luokkiin.³¹⁾ Opettaja Veissel mainitsee näistä vaikeuksista, että oppilaat ”ovat olleet sekä ikänsä että oppinsa puolesta niin eri edistyskannalla, että on ollut täytyminen jakaa ne kahteen pääosaan, jotka molemmat taas ovat olleet jaetut kahteen läskykuntaan. Tämä on opetuksessa ollut suurena haittana, varsinkin koska on pitänyt ottaa kouluun semmoisiaki, jotka tuskin kirjaimia ovat tunteet”.³²⁾

Sisäluvun ohella ruvettiin kiinnittämään kirjoituksen opetukseen erityistä huomiota Cygnaeuksen Ehdotuksen julkaisemisen jälkeen.^{32a)} Suomen kansan kirjoitustaito oli hyvin heikolla kannalla aina 1850-luvulle saakka, vaikka sen lukutaitoa on sanottukin hyväksi. Lukutaitoistenkin nimikirjoitusta vastasi puumerkki harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta. Ristimä- ja sukunimensä alkukirjainten kirjoittamista pidettiin riittäväenä esim. säätyläisnaisten taidoksi viime vuosisadan puoliväliin saakka.³³⁾ Suomenkielisen kirjoituksen opetuksen apuvälineitä ei edes ollut

29) KJK 8/1864.

30) OTA.

31) EA, ss. 95—96.

32) OTA.

33) IH.

olemassa, koska ruotsinkielisissä kouluissa niitä ei tarvittu. Harvat ainetta opettavat pitäjänkoulujen tai vastaavien laitosten opettajat saivat itse suunnitella mallinsa jäljittelemällä ruotsalaisia esikuvia. Vasta 1840-luvulla ilmestyivät ensimmäiset suomenkieliset kirjoitusohjeet ns. kirjoituskaavoina. Niiden avulla kirjoitusharjoitukset aloitettiin. Utrassa seurattiin *Mathias Acianderin* ohjeita, joille tekijä oli antanut nimeksi "Kirjoittamisen alkuoppi", Enonkoskella *C. G. Borgmanin* "Kaunokirjoituskeinoa".³⁴⁾

Kirjoituksen opetus, jota oli kaikissa teollisuuslaitosten ylläpitämissä kouluissa, aloitettiin kaunokirjoitusharjoituksilla, joista pian siirryttiin oikein- ja ainekirjoitukseen. Cygnaeuksen vaikutus näkyy näiden kansakoulujen opetuksessa jo alusta alkaen, jolloin kirjoitusta opetettiin "sanelemisen jälkeen".³⁵⁾

Laskennon opetus muuttui 1870-luvulla pelkästä sääntöjen ulkoa osaamisesta runsaiden harjoitusesimerkkien ratkaisemiseksi palautukseen jonkin ajan kuluttua melkein entisiin uomiinsa, ja mittaussoppi tuli kansakoulun oppiaineiden joukkoon. Tähän aikaan päässälaskulla oli nykyistä tärkeämpi osuutensa opetuksessa.³⁶⁾

Maantieto, historia ja luonnontieto tulivat uusina lukuaineina sekä piirustus, laulu, voimistelu ja käsityöt harjoitusaineina kansakouluun. Virsilaulua oli tosin rahvaalle opetettu jo kauan, mutta eri seurakunnissa eri melodioin sillä tavoin "että tuskin kahdessa seurakunnassa virret yhteen laihin veisattiin". Utrassa luettiin Topeliuksen "Luonnonkirjasta" luonnontietoa ja historiaa Yrjö Koskisen Suomen kansan historiasta. Piirustusta ja voimistelua ei koulun oppiaineiden joukossa mainita, mutta neiti Nystén ilmoittaa opettaneensa tytöille käsitöitä.³⁷⁾

Kun vertaa toisiinsa Enonkosken, Utran ja muiden teollisuuslaitosten koulujen toimintaa käsiteltävänä olleena aikana, voi

³⁴⁾ HYKL.

³⁵⁾ KJK, 8/1864.

³⁶⁾ EA, ss. 137—145.

³⁷⁾ OTA.

havaita, että kaikissa pyrittiin samaan tavoitteeseen: kansansivistyksen kohottamiseen ja laajentamiseen. Tunnusmerkillistä sekä näille että koko Suomen syntyvälle kansakoululle oli myöskin se, että eri koulujen välillä säilyi joukko eroavuuksia ja eritasoisuutta vuosikymmenien ajan. Opettajien koulutustaso, luokkien lukumäärät, työajat, aineyhdistelmät ja tuntijaot vaihtelivat huomattavasti oppiennätyksistä puhumattakaan.

Puutteistaan ja eritasoisuudestaan huolimatta 1850-luvulta alkaen kolmella vuosikymmenellä perustettujen kansakoulujemme merkitys oli kulttuurihistoriamme kannalta suuri. "Kansakoulujemme esikot", joiksi E. G. Palmén kutsui niitä kouluja ja joiden joukkoon myös Utran koulu kuului, tekivät perusluonteista työtä kunnallisten kansakoulujen hyväksi, joiden avulla kansansivistämisen ongelma lopulta ratkaistiin.

Lähteet

A. Painamattomat

Valtionarkisto

Henkikirjoituskokoelmat (H/VA)

Helsingin Yliopisto

Kasvatustieteen laitoksen kokoelmat (HYKL)

Tuomiokapitulin arkistot

Kuopion tuomiokapitulin arkisto Oulun tuomiokapitulin arkistossa.

Piispantarkastuspöytäkirjat 1876 (OTA)

Kirkonarkistot

Pielisensuun srk:n arkisto (PKA) Enonkosken srkn arkisto

Kansakoulunarkistot

Sulkavan Lohikosken kansakoulun arkisto

B. Painetut

Annala, Vilho, Suomen lasiteollisuus II/1, Helsinki 1948. (VA)

Aurola, Eelis, Suomen tehtaankoulut 1636—1881, Helsinki/Forssa 1961.

(EA)

„

Uno Cygnaeuksen "Muutama sana Suomen kansakoululaitoksesta" ja eräs Valgan seminaarin perustamista koskeva suunnitelma. Kasvatusopillinen aikakauskirja 3/1961 (EA2)

Halila, Aimo, Suomen kansakoululaitoksen historia I, Turku 1949 (AH)

Hanho, J. T., Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla (JTH)

Heikinheimo, Ilmari, Suomen kansan kirjoitustaidon ja kirjoituksen opetuksen varhaisimpia vaiheita. Historiallinen aikakauskirja ja 1935, ss. 276—289. (IH)

- Henriksson, Karl-Erik*, Juho Pynnisen herätyspuheen satavuotismuisto. Pynnisen perintö. Helsinki 1946. (K-EH/P) ss. 13—14.
- Juva, Mikko*, Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848—1869. Helsinki/Forssa 1950. (MJ)
- Karjalatar 1874, 1875
- Koti ja Koulu 1864, 1865. (KjK)
- Leinberg, K. G.*, Finlands folkskolkalender för år 1873. Helsingfors 1873.
- Oja, Aulis*, Kiskon pitäjänkertomus 1753. Kotiseutu 3/1956. (AO)
- Otava 1861 (O)
- Suomen Julkisia Sanomia 1859, 1860 (SJS)
- Suometar 1872. (Sr)
- Wasa Tidning 1848. (WT)